Elżbieta Ratajczyk-Piątkowska
architekt
Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej

SPECYFIKA MODERNIZOWANYCH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH NA PRZYKŁADZIE MERCAT DEL BORN W BARCELONIE I HALI TARGOWEJ W GDAŃSKU

1. Mercat del Born, fot. z lat 40. XX w.
1. Mercat del Born, 1940s.

Proces modernizacji obiektów zabytkowych różni się od realizacji nowych inwestycji o tej samej lub podobnej funkcji, choć w obu przypadkach obowiązuje jednakowy tryb administracyjnego uzyskiwania pozwolenia na budowę, a następnie prowadzenia prac budowlanych. Projekt nowego obiektu – po uzgodnieniach – nie ulega zmianie w procesie realizacji, natomiast w modernizowanych obiektach zabytkowych niejednokrotnie realizacja różni się od pierwotnych zamierzeń projektowych.

Architektowi uczestniczącemu w modernizacji zabytku niezbędna jest nie tylko rzetelna wiedza, ale także wrażliwość i wyobraźnia, które umożliwiają mu dostrzeganie pierwotnego piękna nawet bardzo zdewastowanego budynku. Zadanie autora projektu polega na wydobywaniu i podkreślaniu jego walorów tak dobranymi środkami, by nie doszło do zniszczenia substancji zabytkowej.

2. Mercat del Born, 2003. Wszystkie współczesne fot. E. Ratajczyk-Piątkowska.
2. Mercat del Born, 2003. All contemporary photos: E. Ratajczyk-Piątkowska.

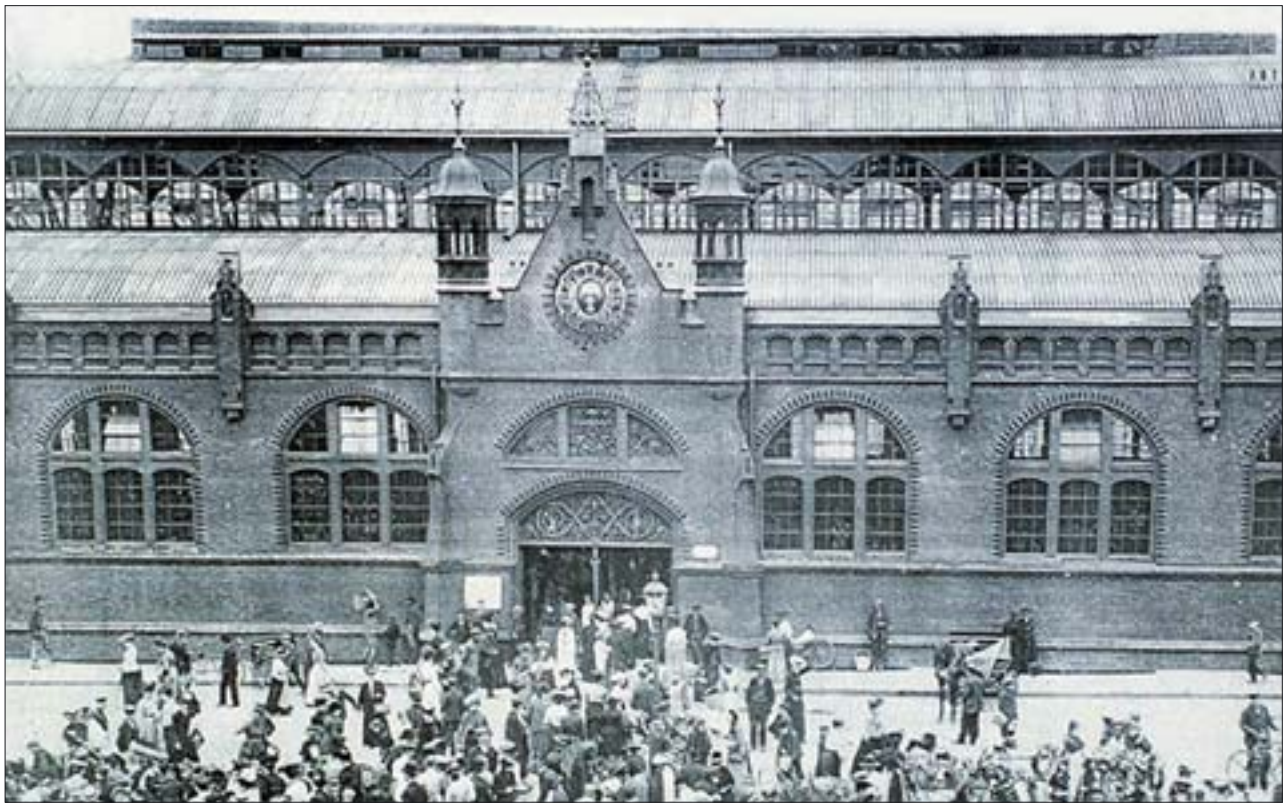

3. Hala Targowa w Gdańsku, 1912 r.
3. Market Hall in Gdańsk, 1912.

4. Hala Targowa w Gdańsku, 2003 r.
4. Market Hall in Gdańsk, 2003.

Wpływ decyzji, podejmowanych na etapie projektu budowlanego, na zakres dokumentacji technicznej i realizacji pierwotnego zamierzenia inwestycyjnego, to jeden z aspektów specyfiki projektowania modernizacji obiektów zabytkowych. Pragnę się nim zająć na przykładzie modernizacji dwóch budynków handlowych: Mercat del Born w Barcelonie i Hali Targowej w Gdańsku, powstałych w 2. poł. XIX w.[1]

Zakres modernizacji Mercat del Born w Barcelonie

Mercat del Born została wzniesiona jako miejska hala targowa w latach 1873-1876 na parceli należącej do miasta, zlokalizowanej w pobliżu cytadeli (il. 1). Do dziś służy mieszkańcom Barcelony. Nie pełni jednak funkcji handlowej, stała się miejscem spotkań kulturalnych (il. 2).

(il. 4). Inwestor uzyskał zezwolenie na budowę na podstawie projektu, który uwzględniał zarówno historię miejsca, historię i strukturę budynku, jak i zasady funkcjonowania nowoczesnego obiektu handlowego, jakim miała stać się zmodernizowana Hala Targowa. Podjęto wówczas decyzję o budowie trzech poziomów handlowych: w podziemiu, na parterze i na antresoli.

Koncepcja pełnej rekonstrukcji wnętrza handlowego ze stoiskami i kramami w poziomie parteru i podziemia, mimo wystarczającego do przywrócenia mu tradycyjnego wystroju materiału naukowego, została odrzucona przez właściciela ze względów rynkowych. Powstająca nowa struktura musiała spełniać wszelkie wymagania normatywne. Konsekwencją była decyzja o obniżeniu poziomu posadzki piwnic o 60 cm i budowie antresoli o niezależnej konstrukcji i fundamentowaniu.

5. Wnętrze Mercat del Born, 2003 r.
5. Interior of Mercat del Born, 2003.

W 1999 r. władze miejskie podjęły decyzję o zlokalizowaniu w Mercat del Born biblioteki miejskiej. Projekt Refaela de Kaseres i Ene Sona zakładał budowę antresoli we wnętrzu hali oraz wykonanie podziemia z przeznaczeniem na pomieszczenia techniczne, co zapobiegło zakłóceniu przestrzenności wnętrza.

Zakres modernizacji Hali Targowej w Gdańsku

Hala Targowa wzniesiona została w 1896 r. na placu manewrowym wojsk pruskich, na którym wcześniej, do 1813 r., wznosiły się zabudowania klasztorne oo. dominikanów (il. 3). Funkcjonowała jako miejska hala targowa do 1993 r., kiedy to miasto sprzedało ją prywatnemu inwestorowi, a następnie – po sądowym unieważnieniu przetargu – przekazało spółce „Kupcy Dominikańscy", zawiązanej przez dotychczasowych użytkowników[2]. W 1999 r. spółka przystąpiła do modernizacji Hali Targowej, do czego zobowiązywał ją zapis w akcie notarialnym

Wpływ ratowniczych badań archeologicznych na pierwotne założenie inwestycyjne

W przypadku obu hal decyzje projektowe wiązały się z interwencją w podłoże, na którym je zbudowano, a tym samym z koniecznością wykonania ratowniczych badań archeologicznych.

W podziemiach Mercat del Born archeolodzy odsłonili fragmenty zabudowy miejskiej Barcelony z różnych okresów jej rozwoju (il. 5). Waga odkrycia wywołała publiczną dyskusję specjalistów, intelektualistów i mieszkańców. Proponowano różne sposoby zachowania i eksponowania znalezisk. Przeważały głosy postulujące utworzenie otwartej, pełnej ekspozycji archeologicznej. Realizacja tych propozycji spowodowałaby jednak konieczność zmian w pierwotnych zamierzeniach inwestycyjnych, ograniczając ich zakres. W wyniku tej dyskusji, po rozważeniu opinii ekspertów, określających hierarchię wartości znalezisk, oraz stanowiska właściciela zabytku, podjęto decyzję o zmianie pierwszego rozwiązania projektowego.

6. Hala Targowa w Gdańsku, 2001 r. Cmentarzysko z XII-XVII w.

6. Market Hall in Gdańsk – cemetery from the twelfth-seventeenth century, 2001.

W Mercat del Born przyjęto dopuszczalną skalę zniszczeń obiektów archeologicznych, powstających w wyniku realizacji nowej inwestycji, do maksimum 10 proc. Powstał projekt uwzględniający powyższe wytyczne, który przewidywał pełną ekspozycję znalezisk[3]. Nowe struktury ograniczono do antresoli i fragmentów zabudowy parteru. Możliwe jest jednak, że po analizie wszystkich aspektów takiego rozwiązania, władze Barcelony odstąpią od tego zamierzenia. W Mercat del Born zostanie prawdopodobnie utworzone muzeum – Centrum Interpretacji Historii Urbanistycznej[4].

Podobna sytuacja miała miejsce w Hali Targowej w Gdańsku. Na podstawie analizy zachowanych dokumentów, wskazujących na częściowe nakładanie się rzutów budynku hali na zabudowania klasztorne oo. dominikanów, zespół projektantów, konserwatorów i archeologów spodziewał się natrafić na pozostałości fundamentów klasztoru. Sondażowa odkrywka archeologiczna potwierdziła te przypuszczenia. Konieczność dotrzymania terminów realizacyjnych, istotnych w przypadku inwestycji komercyjnych spowodowała, że przyjęto metodę – zastosowaną wcześniej podczas prac przy Wielkim Młynie – równoległego prowadzenia prac archeologicznych i budowlanych. Wyznaczono kolejne, przemienne pasy eksploracji tak, żeby zachować statykę istniejącej struktury. Zakładano, że znaleziska archeologiczne po wykonaniu dokumentacji, zgodnie z decyzją konserwatora zostaną rozebrane, a następnie w tym miejscu podjęte zostaną prace budowlane. Metoda ta sprawdziła się w dwóch pasach. Przy eksploracji trzeciego odkryto charakterystyczny układ kamieni, wskazujący na pozostałości budowli o zaokrąglonym kształcie. Zmieniono wówczas kolejność wykonywania odkrywek i prowadzono je wzdłuż wyłaniających się murów fundamentowych.

W podziemiach Hali Targowej odkryto :

- ślady paleniska z kawałkami ceramiki pochodzącej prawdopodobnie z okresu wpływów rzymskich;
- pozostałości wczesnośredniowiecznej osady targowej – chat i jam gospodarczych datowanych na XII w.;
- cmentarzysko 4-5-warstwowe z XII-XVIII w., zawierające 565 pochówków o różnym stopniu kompletności (il. 6);
- fundamenty kościoła, których kształt miał wiele analogii do romańskich kościołów polskich i europejskich z XII/XIII w. (il. 7);
- fundamenty kościoła romańskiego rozbudowanego później przez oo. dominikanów;
  - fundamenty zabudowań klasztornych z różnych okresów, począwszy od początku XV w.;
  - dobrze zachowany fundament pieca wapiennego, datowany na lata 1416-1426.

Odkrycia te, a zwłaszcza fundamenty kościoła romańskiego z różnych faz rozbudowy, okazały się na tyle doniosłe, że poruszyły zarówno specjalistów, jak i mieszkańców Gdańska. Dyskutowano nad stworzeniem otwartej ekspozycji archeologicznej, jednakże ograniczenia, jakie wynikałyby z takich decyzji, stawiały pod znakiem zapytania zasadność funkcjonowania hali jako nowoczesnej placówki handlowej. W związku z tym postulowano, aby w jej podziemiu utworzyć filię Muzeum Archeologicznego, w której w autentycznym, historycznym miejscu eksponowana byłaby wczesnośredniowieczna chata, a w niej zrekonstruowane przez antropologów postaci dawnych gdańszczan. Poziom parteru byłby natomiast miejscem spotkań kulturalnych.

7. Hala Targowa w Gdańsku, 2002 r. Fundamenty kościoła romańskiego.

7. Market Hall in Gdańsk – foundations of a Romanesque church, 2002.

Spółce „Kupcy Dominikańscy" zaproponowano odstąpienie Hali Targowej z przeznaczeniem na cele kulturalne, oferując w zamian niezabudowany, atrakcyjny handlowo teren, położony nieopodal, przy ul. Szerokiej. Mógłby na nim powstać obiekt zgodny z zamierzeniami kupców i spełniający cele funkcjonalne, użytkowe i przestrzenne odpowiednio do potrzeb współczesnego handlu.

Ostatecznie decyzją władz miasta postanowiono zachować funkcję handlową Hali Targowej ze wszystkimi tego konsekwencjami. Powstało wiele opracowań projektowych, w których próbowano zarówno uchronić znaleziska o znaczącej wartości nie tylko dla miasta, ale i Polski północnej, jak również spełnić wymagania kupców. W wyniku długotrwałych i trudnych negocjacji sformułowane zostały wytyczne konserwatorskie, ograniczające ekspozycję otwartą do zarysu fundamentów pierwszego kościoła romańskiego. W wyniku tej decyzji te warstwy fundamentu kościoła romańskiego i budowli średniowiecznych, które nawarstwiały się lub kolidowały z poziomem posadzek, zostały rozebrane. Pochówki przejęło muzeum (il. 8).

W przypadku obu omawianych hal zakres interwencji nowej funkcji w starą tkankę był zbliżony. Obrano także podobną zasadę ekspozycji otwartej znalezisk. Jednak zróżnicowanie funkcji – jedna komercyjna, druga kulturotwórcza – oraz formy własności zabytku wpłynęły na wielkość ekspozycji. W Mercat del Born funkcja kulturotwórcza i decyzje właściciela miejskiego prawdopodobnie pozwolą na pełną prezentację znalezisk. W Gdańsku natomiast zachowana funkcja handlowa Hali Targowej i docelowe plany prywatnego właściciela ograniczają ekspozycję, a właściwie zmierzają ku jej likwidacji. Trwa już zainicjowane przez kupców postępowanie odwoławcze od wytycznych konserwatorskich, mające na celu minimalizację ekspozycji. Na jej miejscu kupcy widzieliby najchętniej kramy handlowe.

Projektowanie modernizacji obiektów zabytkowych i realizacja inwestycji należą do trudnych zadań nie tylko pod względem merytorycznym, ale również z powodu towarzyszącej im atmosfery wywołanej konfliktem interesów. W procesie kreacji tego typu przedsięwzięć istotne są zarówno profesjonalizm, jak i niezależność służb konserwatorskich, umożliwiające osiąganie równowagi między programem konserwatorskim a oczekiwaniami kupców. Jest to zagadnienie bardzo delikatnej natury, podobnie jak rola architekta, który jest mediatorem między służbami konserwatorskimi a inwestorem. Wyrazem skuteczności architekta, w przypadku Gdańska, jest przekonanie kupców, że ekspozycja archeologiczna – utworzona kosztem powierzchni handlowej – może stać się gwarantem sukcesu handlowego.

Dr hab. inż. arch. Elżbieta Ratajczyk-Piątkowska jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej.

8. Hala Targowa w Gdańsku, 2003 r. Stan ekspozycji archeologicznej.
8. Market Hall in Gdańsk – state of archaeological exposition, 2003.

Przypisy

1. A. Garcia Espache, *La Ciutatretrobada*, (w:) „Avvi. Suplement Especial", 2002, nr z 11 września, s. 3-6.

2. E. Ratajczyk-Piątkowska, *Problemy realizacyjne obiektów zabytkowych na przykładzie modernizacji Hali Targowej w Gdańsku*, (w:) „Przegląd budowlany", 2003, nr 7-8, s. 52-55.

3. T. Riba, *El Market del Born: solució salomónica o consens*, (w:) „L'Atraveu. La veu dels que no tenen veu", 2002, nr 11 (www.altraven.org).

4. S. Tarragó, *El Born: Un Magnific Paraiques per Prarc Arquelogic de la Ribera*, (w:) „Platforma Veïnd Coutra L'Especulació. SOS Monuments – Catalunya", 2002, nr 7 (www.hemeroteca.diaridebarcelona.com).

5. Z. Borcowski, A. Pudło, *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych w piwnicy Hali Targowej w Gdańsku*, Pracownia archeologii, Muzeum Archeologiczne, Gdańsk 2001.

THE SPECIFICITY OF MODERNISED HISTORICAL OBJECTS UPON THE EXAMPLE OF MERCAT DEL BORN IN BARCELONA AND THE HALA TARGOWA (MARKET HALL) IN GDAŃSK

In both the above mentioned market halls the intervention of new function into the antique tissue was in similar scope as well as was chosen the same rule to open the exposition of findings. However, the different functions – one commercial and the other cultural – as well as different kinds of ownership determined the area of exposition. The cultural function and municipal owner of Mercat del Born will allow most probably for full scope findings exposition, but the maintained retail trade in Market Hall and the private owner of oriented mentality restricts the exhibition and actually, try to close it down.

To design the modernization of historic buildings is probably the most difficult and not for professional reasons only but for very specific, marked with conflict of interests atmosphere of designing and then construction. In the creation of such undertaking essential is professionalism and independence of conservator's service. That enables to achieve the equilibrium between the conservation program and expectations of traders. This problem is very delicate, as well as the role of architect being the mediator between conservator and the traders. The evidence of architect's effectiveness is to convince traders that archeological exhibition created at retail square expense is a guarantee of their trade success.